

З. М. Хитра

Університетський коледж
Київського університету імені Бориса Грінченка

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ЦІЛІСНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті аналізується сутність понять «наукова картина світу» та «цілісна картина світу молодшого школяра». Розкривається роль підготовки студентів педагогічних ВНЗ до формування в учнів цілісної картини світу у професійному становленні майбутнього вчителя початкової школи.

Ключові слова: наукова картина світу, пізнання, світогляд молодшого школяра, цілісна картина світу молодшого школяра, формування в учнів цілісної картини світу, природничонаукове мислення, майбутні вчителі початкової школи.

Постановка проблеми. Модернізація вищої освіти України здійснюється на засадах нової парадигми, сутнісними рисами якої є гуманітаризація, фундаменталізація, інформатизація, особистісна траєкторія розвитку студента. Саме тому постає необхідність внесення змін у зміст та способи розгортання професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи, суттєво змінюючи вимоги до рівня їх професіоналізму, інтелектуальних, соціокультурних та моральних якостей. Багатоаспектна фахова діяльність вчителя початкової школи потребує компетентного спеціаліста, який здатен ефективно вирішувати завдання початкової школи. У цьому контексті важливого значення набуває проблема підготовки вчителя початкової школи до формування в учнів цілісної картини світу. Вирішення цієї проблеми потребує пошуку ефективних та оптимальних шляхів реалізації фахової підготовки майбутніх учителів в цілому, в тому числі посилення уваги щодо формування наукового світогляду студентів. Адже саме вчитель початкової школи вирішує складне завдання закладання основ наукового світогляду школяра, формуючи у нього уявлення про цілісну картину світу.

Аналіз актуальних досліджень. Комплексність та багатовекторність проблеми фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи визначила широту її дослідження філософами, психологами, педагогами.

Аналіз психологічної та педагогічної літератури свідчить, що дослідженню проблеми професійної підготовки вчителів приділяється належна увага. Теоретичні та методичні аспекти підготовки вчителя висвітлені в працях О. Абдуліної, Ю. Бабанського, С. Гончаренка, І. Зязюна, С. Мартиненко, О. Мороза, О. Пехоти, Н. Ничкало, О. Савченко, В. Сухомлинського, Л. Хоружої. Розробці психологічних основ підготовки вчителя, дослідженню закономірностей формування пізнавальної активності, самостійності, педагогічної майстерності присвячені праці В. Андрєєва, П. Давидова, В. Лозової, В. Паламарчук, С. Сисоєвої. Дослідженню організаційних засад активізації навчального процесу приділяють увагу І. Бех, Я. Боголюбаш, П. Гальперін,

В. Сластьонін, І. Якиманська та ін. Вивченню проблеми професійної підготовки вчителів в нових умовах, посилення ролі самостійної роботи студентів, упровадження активних методів та сучасних інформаційних технологій навчання у вищій школі присвячено дослідження Т. Байбари, В. Бондаря, Н. Бібік, Л.Коваль, П. Щербаня та ін.

Науковим основам підготовки вчителя і формування його особистості присвячені дослідження Ю. Бабанського (дидактична підготовка), С. Єлканова (професійне самовиховання), Н. Кузьміної, О. Мороза, Л. Спіріна (професійна діяльність), Н. Амеліної, А. Момота (науково-дослідницька діяльність). Питанням організації навчального процесу в початковій школі присвячені дослідження М. Вашуленка, Ю. Гільбуха, Д. Ельконіна, В. Тарасуна, М. Шеремет, які свідчать, що в учнів початкової школи формуються основи наукового світорозуміння, визначаються способи навчальної діяльності.

Проблему формування цілісності знань в різних аспектах досліджували вітчизняні та закордонні дидакти та методисти, як Н. Бібік, С. Гончаренко, К. Гуз, В. Ільченко, О. Ільченко, І. Лернер, Н. Міщук, А. Степанюк, О. Ярошенко та ін.

Проблема цілісності знань про навколишній світ розглядається у працях філософів (В. Андрущенко, Р. Арцишевський, С. Подмазін, І. Цехмістро та ін.) та психологів (Л. Виготський, О. Леонтьєв, М. Холодна, С. Якиманська та ін.).

В останні роки зростає інтерес до дослідження загальнонаукової картини світу в контексті системної парадигми (В. Архіпкін, І. Добронравова, О. Кравченко, А. Опанасюк, С. Рижова, І. Цехмістро, Е. Шуригін), формування наукової картини світу (Б. Бірюков, Г. Вишинська, В. Кузьменко, В. Михайловський, Г. Пантелеєва, М. Яременко та ін.).

Розв'язання проблеми формування в молодшого школяра цілісної картини світу має важливе значення, оскільки природничонаукова освіта закладає основи образу світу людини, сприяє підготовці підростаючого покоління до оволодіння наукоємними технологіями, підвищенню конкурентної здатності держави на світовому ринку.

Незважаючи на вагомість досліджуваних питань у контексті реформування освітньої системи на всіх рівнях, запити практики, наявність певних теоретико-методичних напрацювань, проблема підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування в учнів цілісної картини світу ще вивчена недостатньо.

Мета статті полягає в з'ясуванні сутності проблеми фахової підготовки вчителя початкової школи до формування в учнів цілісної картини світу.

Виклад основного матеріалу. В Національній доктрині розвитку освіти України зазначено, що важливим завданням освіти є забезпечення формування в дітей і молоді цілісної наукової картини світу і сучасного світогляду, здібностей і навичок самостійного наукового пізнання [5, 4]. Відповідно до Концепції 12-річної

загальної середньої освіти «одним з основних завдань загальноосвітньої школи є становлення в учнів цілісного наукового світогляду, загальнонаукової, загальнокультурної, технологічної, комунікативної і соціальної компетентностей на основі засвоєння системи знань про природу, людину, суспільство, культуру, виробництво, оволодіння засобами пізнавальної і практичної діяльності. Характерним для початкової школи є практична спрямованість змісту, інтеграція знань, що дозволяє краще врахувати визначальну особливість молодших школярів – цілісність сприймання і освоєння навколишньої дійсності» [3, 3].

Успішно формувати основи та елементи наукового світогляду, а також проектувати загальну наукову картину світу у свідомості молодших школярів можливо лише за умови правильного розуміння їх суті, змісту та основних рис. Науковий світогляд виступає як методологія побудови загальної наукової картини світу. В філософії наукова картина світу виступає як інтегральна єдність усієї суми наукових знань як системи теоретичних уявлень, ідей, гіпотез, принципів і теорій [11, 407]. Це не просто сума чи набір окремих знань, а результат їх взаємоузгодженості та організації в нову цілісність, тобто систему, яка має певні функції: інтегративну, нормативну, психологічну та ін. Наукова картина світу, як обґрунтоване конкретно-історичне уявлення про світ, визначає стиль і спосіб наукового мислення.

В Енциклопедії освіти загальна наукова картина світу трактується як синтез знань людей про природу і соціальну реальність. Сукупність природничих наук утворює природничонаукову картину світу, а соціальних – соціально-історичну картину дійсності [1, 806].

Дослідники Р. Арцишевський, С. Гончаренко, В. Кузьменко, Н. Нетребко, А. Степанюк розглядають наукову картину світу як специфічну форму систематизації наукових знань, що не зводиться до жодної з окремих наук; як розділ філософії; як світоглядні знання.

Сучасна наукова картина світу визначається синтезом різних галузей знань. Водночас вона є глибоко диференційованим та інтегрованим явищем і виступає, як засіб і результат соціалізації особистості, основа пізнання, мислення та спілкування. Цілком зрозуміло, що наукова картина світу – це тільки тимчасова модель дійсності, без її побудови та без сприйняття її як достатньо надійного відображення дійсності людський розум не міг би просуватися далі в пізнанні світу.

Вищезазначене дозволяє дійти висновку, що наукова картина світу – це картина, яка виникає в людині внаслідок усвідомлення нею одержаних знань, упорядкування, узагальнення інформації щодо світосприйняття та світорозуміння і являє собою інтегративну сукупність знань, понять, уявлень людини про оточуючий світ та саму себе.

Аналіз діючих навчальних планів у навчально-виховному процесі початкової школи дозволяє стверджувати, що для молодших школярів створюються умови для формування загальної наукової картини світу. Цей процес є цілеспрямованим, систематичним, послідовним та довготривалим. Обґрунтовуючи необхідність введення в науковий обіг поняття «цілісна картина світу молодшого школяра», ми брали до уваги, що в молодших школярів науковий світогляд знаходиться на початковій стадії формування. Здобування наукових знань про навколишній світ у молодшого школяра набуває систематичного і формального характеру, що дозволяє стверджувати про наявність у свідомості молодшого школяра наукової картини світу, яка має специфічні риси, які зумовлюються віковими особливостями учнів та невеликим за тривалістю проміжком часу одержання систематичної освіти. На нашу думку, введення в науковий обіг поняття «цілісна картина світу молодшого школяра» сприятиме зручності характеристики системи найзагальніших знань про природу і соціальну реальність в учнів молодшого шкільного віку.

Цілісною картина світу молодшого школяра виступатиме система його поглядів на навколишній світ і місце в ньому людини, ставлення людини до навколишньої дійсності і самої себе, а також обумовлені цими поглядами переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації.

У процесі навчання учнів 1–4 класів формуються уявлення та поняття про цілісність світу; природне і соціальне оточення як середовище життєдіяльності людини, її належність до природи і суспільства; засвоюються узагальнені та емпіричні уявлення і поняття, які відображають основні властивості й закономірності реального світу, розширюють і впорядковують соціальний та пізнавальний досвід. Зміст навчальних програм дає змогу інтегрувати знання про людину, природу і суспільство в єдину наукову картину світу. Для цього програмами передбачається опанування навчальної інформації концентрично, завдяки чому розвиваються, розширюються систематизуються уявлення дітей, збагачується їхній моральний досвід, удосконалюються вміння. Таке поступове ускладнення змісту за роками навчання, на думку Н. Бібік та Н. Коваль забезпечуватиме поетапність у формуванні знань [6, 177].

Послідовне засвоєння молодшими школярами цілісної системи знань про людину та навколишній світ передбачає поглиблення уявлень про реальну дійсність шляхом конкретизації вже засвоєних знань і подальшим їх узагальненням нового змісту й рівня, що повністю відповідає пізнавальним можливостям дітей молодшого шкільного віку. Цілісна картина світу молодшого школяра весь час зазнає змін, поглиблюючись та розширюючись, тому в зрілості вона вже суттєво відрізнятиметься від тієї, яка була в молодшому шкільному віці.

На нашу думку, показниками сформованості в молодших школярів цілісної картини світу можуть виступати:

- стабільність, сталість або непохитність висловлюваних думок;
- віра сприйнятим та привласненим судженням;
- впевненість та категоричність суджень;
- самостійне оцінювальне ставлення до об'єкта чи явища;
- емоційне обстоювання власної думки;
- відповідність висловлювальних суджень та вчинків поведінки.

Проблема формування цілісної наукової картини світу молодшого школяра займає вагоме місце в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського, який охарактеризував наукові знання як «інструмент, за допомогою якого вихованець свідомо робить свої нові кроки в пізнанні навколишнього світу й у творчій праці» [9, 98]. Вчитель повинен навчити учня вибирати головне в навчальному матеріалі, аналізувати, узагальнювати його, вчити мислити системно, логічно, співвідносити у часі і просторі об'єкти, явища, події, що перебувають в єдності та взаємозалежності. На думку В. О. Сухомлинського, важливо добиватися інтенсивності мислення дітей, формуючи узагальнені істини і ведучі школярів від книжки й думки до діяльності, а від діяльності до думки й слова, яке ставало б засобом творчості й підготовки до життя [10, 448].

Формування в молодших школярів цілісної картини світу є важливим завданням початкової школи, оскільки її пріоритетом була і залишається практична спрямованість змісту навчання, інтеграція знань, що дає змогу врахувати особливості психології молодших школярів – цілісність сприймання і засвоєння навколишньої дійсності. Лише освіта, яка формує достовірну наукову картину світу, може допомогти підростаючим поколінням орієнтуватися, розуміти оточуючу дійсність та сприймати себе як особистість.

Водночас, як свідчать теоретичні дослідження і аналіз практичної діяльності, майбутні вчителі початкової школи мають труднощі в здійсненні формування в учнів цілісної картини світу. Цей недолік негативно впливає на якість всієї педагогічної діяльності, виступає перешкодою для реалізації особистісно орієнтованого підходу. Хоча вчителі у навчально-виховному процесі з часом самостійно опановують деякими методами і формами світоглядно-виховної діяльності з формуванням в молодших школярів цілісної картини світу, але їм також необхідна цілеспрямована підготовка до цього виду діяльності під час навчання у ВНЗ I-II-го рівня акредитації (коледжах).

Перед учителями початкової школи складне, поліструктурне завдання – організація цілеспрямованого навчального процесу, спрямованого на формування в учнів цілісної наукової картини світу. Однією з найважливіших передумов успішного виконання цього завдання є забезпечення в молодших

школярів високого рівня знань із всіх шкільних предметів та вміння використовувати їх у практичній діяльності.

Разом з тим предметна система навчання значною мірою виробляє навички некритичного ставлення до тексту і беззастережного сприйняття на віру будь-яких тверджень підручників та пояснень учителя. Проте у процесі життя людині краще послуговується наукова картина світу, яка має бути системною, узагальненою, цілісною та впорядкованою на основі певних принципів.

Принципами організації виховного процесу в початковій школі, за О. Я. Савченко, виступають:

- усебічне виховання і розвиток дитячої особистості;
- цілісність і системність виховного процесу;
- глибоке знання особистості дитини;
- створення сприятливого виховного і розвивального освітнього простору; врахування зовнішніх впливів на внутрішні стани і мотиви діяльності вихованців;
- культуротворча спрямованість виховання і розвитку дитини;
- діалогічність і співробітництво у виховному процесі;
- проектування і моніторинг результативності виховного процесу [7, 34].

Невід'ємними складовими процесу формування в учнів наукової картини світу, на думку В. Кузьменка, є міжпредметні зв'язки, інтеграція навчальних дисциплін, організація дослідницької та творчої діяльності в навчально-виховному процесі [4]. Реалізація принципу міжпредметних зв'язків на уроках в початкових класах забезпечує цілісне світоглядне уявлення в молодших школярів. Інтеграція навчальних дисциплін, постійний зв'язок навчальної роботи з життям сприяє формуванню в молодших школярів свідомого ставлення до використання знань у практичній діяльності. Процес об'єднання, інтеграції знань найкраще реалізується під час досліджень та проектної діяльності, яка дозволяє не тільки спостерігати і пізнавати явища навколишньої дійсності, але й активно, творчо діяти, аналізувати, вивчати закономірності, вирішувати проблемні ситуації.

Наукова картина світу визначається синтезом різних галузей знань. Водночас вона є глибоко диференційованим та інтегрованим явищем і основою пізнання, мислення та спілкування, виступає як засіб і результат інкультурації та ідентифікації особистості. Отже, завдання педагога – будувати свою роботу так, щоб учні вчилися самостійно здобувати знання, розуміючи взаємозв'язки, що існують у природі та суспільстві. Для цього педагог повинен усвідомлювати важливість формування в учнів цілісної картини світу, мати відповідну фахову підготовку.

Основними акмеологічними характеристиками особистості-професіонала, майбутнього вчителя початкової школи, які треба розвивати у процесі навчання і

виховання, виступають: глибина та обсяг знань; уміння застосовувати в різних ситуаціях; сформована стійка потреба до постійного відновлення знань; набуття нових знань; пошук та прагнення до істини; здатність глибоко проникати в сутність проблеми; здатність до аналізу та синтезу; творча самостійність; прагнення до самовдосконалення, самореалізації тощо. Одним із основних завдань вищої школи є організація навчальної діяльності студентів, що спрямована на розвиток їх фахової творчості, де враховуються закономірності самостверджуючої, самокорекційної та саморефлексуєючої діяльності особистості під впливом нових традицій, що пов'язані як з об'єктивними (розвиток педагогічної професії в суспільстві, науці), так і суб'єктивними (інтереси, потреби, установки особистості) факторами [1, 19].

В системі підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів цілісної картини світу можна виокремити такі три компоненти:

- *аксіологічний*, який забезпечує формування мотивації та позитивного (ціннісного) ставлення до проблеми формування в учнів цілісної картини світу;
- *когнітивний*, який передбачає формування необхідної системи знань і професійного мислення майбутнього вчителя;
- *діяльнісний*, змістом якого є навчання студентів способам, методам і засобам світоглядно-виховної діяльності, а саме формуванню в учнів цілісної картини світу.

Необхідно, щоб зазначені компоненти підготовки вчителя до формування в учнів цілісної картини світу узгоджувалися та знаходили своє відображення в навчально-виховному процесі ВНЗ. Необхідно зазначити, що така підготовка передбачає: розуміння сутності поняття «цілісна картина світу молодшого школяра», знання про умови та шляхи її формування в учнів початкової школи, володіння технологіями, методами та прийомами, необхідними для цього виду діяльності тощо.

Важливо наголосити, що для успішної реалізації роботи з формування в учнів цілісної картини світу вчителю необхідно володіти такими особистісними якостями: мати розвинене критичне, самостійне та активне мислення, пізнавальний інтерес, проявляти любов та толерантність до учнів, прагнути до самовдосконалення і саморозвитку, розуміти значущість і цінність обраної професії тощо.

Як зазначає Є. Дурманено, наукові знання перетворюються в складову частину наукового світогляду (наукової картини світу) лише тоді, коли:

- підлягають філософському осмисленню;
- відповідають інтересам особистості, оцінюються нею з точки зору реалізації її інтересів;
- підтверджуються життєвим досвідом;

- перетворюються на систему внутрішніх переконань і принципів особистого життя і діяльності.

В загальному вигляді процес формування наукової картини світу можна визначити в такій схемі: знання – розуміння – переконання – діяльність [2, 26].

М. І. Соловей і Є. С. Спіцин виокремили такі дидактичні умови ефективності формування в учнів наукового світогляду в учнів:

- доказовість теоретичних висновків і фактів;
- дотримання принципу історизму;
- розвиток пізнавальної активності та самостійності учнів в навчанні;
- збудження емоційного ставлення учнів до навчального матеріалу;
- врахування індивідуальних та вікових особливостей учнів;
- зв'язок навчання і виховання з життям [8, 101].

Врахування цих умов в світоглядно-виховній діяльності вчителя, на думку вищезазначених вчених, забезпечуватиме формування в молодшого школяра власного світобачення, об'єктивного сприйняття оточуючої дійсності.

Висновки. Формування в учнів цілісної картини світу потребує спеціальної підготовки вчительських кадрів. Необхідним буде наукове, нормативно-правове, організаційне та інформаційне забезпечення з обов'язковим врахуванням закономірностей навчання та принципів дидактики. У зв'язку з цим, необхідно впроваджувати нову систему підготовки педагогічних кадрів до формування в учнів цілісної картини світу, розробляти вимоги до педагогічних умов світоглядно-виховної діяльності вчителів початкової школи.

Ця проблема потребує подальшого дослідження, тому що від системи підготовки вчителів до формування в учнів цілісної картини світу сьогодні значною мірою буде залежати наскільки глибокі наукові знання про світ отримують учні в початковій школі, наскільки міцним буде фундамент, на якому будуватимуться в їхньому подальшому житті світовідчуття, світосприймання, світорозуміння кожної особистості. Тож розгляду потребують питання професійної компетентності вчителів, ефективної організації ними навчально-виховного процесу в початковій школі, добір технологій, що сприятимуть формуванню в учнів цілісної картини світу.

Усвідомлення молодим учителем особистісної і професійної значущості формування в учнів цілісної картини світу, обрання її за орієнтир у власній педагогічній діяльності сприятиме успішній професійній адаптації в умовах зміни ціннісної парадигми освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Дурманенко Е. А. Формування наукового світогляду підлітків у процесі

засвоєння інтегрованих знань про людину і суспільство : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Е. А. Дурманенко. – К., 1994. – 26 с.

3. Концепція 12-річної загальної середньої освіти. Міністерство освіти і науки України // Інф. зб. Мін. освіти України. – 2002. – № 2. – С. 3–21.

4. Кузьменко В. В. Формування в учнів наукової картини світу (XX століття) : навч. посіб. / В. В. Кузьменко. – [2-ге вид.] – Херсон : РІПО, 2010. – 224 с.

5. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – № 33. – С. 4–6.

6. Програма для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. – К. : Початкова школа, 2003.

7. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О. Я. Савченко. – [2-ге вид., доп., переробл.] – К., 2009. – 226 с.

8. Соловей М. І. Основи професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя : навч. посіб. [для студ. вищих пед. закл. освіти] / М. І. Соловей, Є. С. Спіцин. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2002. – 232 с.

9. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : [у 5 т.]. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 450 с.

10. Сухомлинський В. О. Сто порад вчителю / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : [у 5 т.]. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 2. – 480 с.

11. Философский энциклопедический словарь / Ред. кол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – [2-е изд.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

РЕЗЮМЕ

З. М. Хитрая. Проблемы подготовки учителя младшей школы к формированию у учащихся целостной картины мира.

В статье проанализированы понятия «научная картина мира» и «целостная картина мира младшего школьника». Раскрывается роль подготовки студентов педвузов к формированию целостной картины мира младшего школьника для профессионального становления будущего учителя начальной школы.

Ключевые слова: научная картина мира, познание, мировоззрение младшего школьника, целостная картина мира младшего школьника, формирование в учащихся целостной картины мира, естественнонаучное мышление, будущие учителя младшей школы.

SUMMARY

Z. Khitra. Problems of training of a primary school teachers in modeling of an integrated picture of the world.

The article analyses the essence of notions «scientific picture of the world of a primary pupil» and «comprehensive view of world of a primary pupil». The role of preparing students at pedagogical higher educational establishments for the formation of the comprehensive view of world of a primary pupil in their professional development as a teacher of a primary school is described.

Key words: scientific picture of the world, cognition, scientific picture of the world of a primary pupil, formation of scientific picture of the world in future teachers of elementary school, scientific thinking, future teachers of elementary school.